

Részvétel és önerő: A közepes jövedelmi csapda egy lehetséges újraértelmezése

Participation and Self-Enforcement:
A Possible Reinterpretation of the Middle-Income Trap

Csontos Tamás Tibor

PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem

Absztrakt

A tanulmány a mainstream közgazdaságtanban elterjedté vált közepes jövedelmi csapda fogalmának újraértelmezésére vállalkozik politikai gazdaságtani szemszögből. A vilárendszer-elemzés és a mosolygörbe elméletének segítségével kidolgozza a részvétel és önerő modelljét és ebben az új keretben értelmezi a közepes fejlettségű országok csapdját. A részvétel stratégiájának célja a globális munkamegosztásban való részvétellel járó felzárkózást segítő termelési, fogyasztási és intézményi tényezők elérése, míg az önerő stratégia a részvétellel járó felzárkózást gátló tényezők neutralizálására irányuló erőfeszítéseket takarja. A tanulmány ezek alapján kétféle közepes fejlettségi csapdát különít el. Egyrészt a kizáródási csapdát, amely az önerőre való egyoldalú fókuszálásból következik. Másrészt a kiszolgáltatottsági csapdát, amely a részvételre való egyoldalú fókusz eredménye. A modell mellett érvel, hogy a felzárkózás csakis a részvétel és önerő harmóniája esetén érhető el. Emellett a tanulmány történeti értelemben dinamizálja a koncepciót, összekötve azt a globalizáció szakaszaival. Rámutat, hogy a második világháború után a globalizáció beágyazott liberális szakaszában a kizáródási csapda, míg a globalizáció neoliberais szakaszában a kiszolgáltatottsági csapda veszélye erősödött meg. A tanulmány továbbá a részvétel és önerő megközelítését alkalmazza a kelet-közép-európai országok közepes fejlettségi csapdjának elemzésére. A szocialista tervgazdaságokat a kizáródási csapdával, míg a rendszerváltások után kibontakozó, függő piacgazdasági modellt a kiszolgáltatottsági csapdával azonosítja.

Kulcsszavak: közepes jövedelmi csapda, közepes fejlettségi csapda, félperiféria, mosolygörbe, globalizáció, Kelet-Közép-Európa

JEL kódok: F63, O10, O25, P00, P20

Abstract

This paper attempts a reinterpretation of the mainstream concept of the middle-income trap from a political economy perspective. It uses the insights of the world-systems analysis and the smile curve, and develops the theoretical model of participation and self-enforcement, interpreting the middle-income trap in this new framework. The participation strategy aims at achieving the production, consumption and institutional factors that facilitate catching-up through participation in the global division of labour, while self-enforcement strategy covers efforts to neutralise the factors that hinder catching-up. On this basis, the paper distinguishes two types of middle-income traps. On one hand the exclusion trap, which results from a unilateral focus on the strategy of self-enforcement. On the other the vulnerability trap, which results from a unilateral focus on the strategy of participation. The model argues that catching up can only be achieved through a harmony between participation and self-enforcement. In addition, the paper examines development traps historically by linking them to the phases of globalization. It points out that in the embedded liberal phase of globalisation the threat of exclusion trap, while in the neoliberal phase of globalisation the threat of the vulnerability trap intensified. Moreover, the paper also applies the theoretical model to East-Central European countries. It identifies the socialist planned economies with the exclusion trap, while it argues that the dependent market economy, that emerged after the regime change, is a special case of the vulnerability trap.

Keywords: middle income trap, development trap, semi-periphery, smile curve, globalisation, East-Central Europe

JEL codes: F63, O10, O25, P00, P20

Bevezetés

A közgazdasági szakirodalomban előszeretettel használt kifejezés a közepes jövedelem csapdája, amelyet leginkább a felzárkózásban megrekedt közepes fejlettségű régiók helyzetének leírására szoktak használni.

Jelen tanulmány eme aktuális szakirodalmi vitához kíván hozzászólni, még-hozzá úgy, hogy egy új keretben értelmezi a közepes jövedelmi csapdát, ezzel hozzájárulva a fogalmi keret kibővítéséhez. A tanulmányban amellett érvelünk, hogy a közepes jövedelmi csapda csak az egyik lehetséges megközelítése a közepes fejlettségű országokat ért megkülönböztetett kihívások összegzésének. Ez leginkább a mainstream, GDP növekedésre fókuszáló közgazdaságtani szakirodalomban van jelen. Üzleti gazdaságtani szemszögből a mosolygörbéből fakadó gyártási (*manufacturing*) csapda, ami kifejezi a felzárkózás megtorpanását a közepes fejlettségi szinten. A világrendszer-elemzésben pedig a közepes jövedelmi csapda helyett a félperiféria koncepciója használatos, amely más megközelítésben értelmezi a közepes fejlettségű országok felzárkózásának hiányát.

A tanulmányunkban ezen elméleti megközelítések szintetizálásával kifejtjük a részvétel és önerő modelljét, amely nagyban épül Arrighi (2014), Csath (2022a), és Mudambi (2008) munkáira. A közepes fejlettség csapdája számunkra a globalizációban való részvétel és a saját értékteremtő képesség megteremtésére vonatkozó erőfeszítéseket kifejező önerő közötti diszharmóniából fakad, a felzárkózás pedig csakis a részvétel és az önerő harmóniája révén érhető el. A közepes fejlettségi csapda globalizációban való részvételhez kapcsolása lehetővé teszi számunkra, hogy azt egy történetileg dinamikusan változó jelenségként értékeljük. A tanulmányunkban tehát amellett foglalkozunk állást, hogy a közepes fejlettségi csapda okai időben különbözőek lehetnek és ezek az eltérések összefüggnek a globalizáció szakaszaival (Gervai, Sárvári & Trautmann, 2015). A közepes jövedelmi csapda újrafogalmazásának nem titkolt motivációja, hogy még inkább alkalmazható legyen a kelet-közép-európai régiót érintő kihívások leírására. Ebből következően a posztoszocialista tapasztalatok fontos szerepet játszanak elméletünk kidolgozásában.

A tanulmány öt részre tagolódik. Először bemutatjuk a közepes fejlettségű országok csapdját különböző megközelítésekben, ezek közül először a mainstream közepes jövedelmi csapda megközelítést mutatjuk be, majd az üzleti gazdaságtani ihletésű gyártási (*manufacturing*) csapda következik, végül pedig a világrendszer-elemzés félperiféria koncepcióját ismertetjük. A tanulmány második részében az elméleti megközelítések szintetizálásával kifejtjük a részvétel és önerő statikus modelljét, majd ezt a megközelítést dinamizáljuk és összekötjük a globalizáció fő szakaszaival. A dolgozat harmadik részében az addig kifejtett elméleti modellt a posztoszocialista országok helyzetének leírásához használjuk. A tanulmányt konklúzió zárja.

1. A közepes fejlettség csapdája különböző megközelítésekben

1.1. A növekedés fókuszú közepes jövedelmi csapda megközelítés

A közepes jövedelmi csapda¹ első említését a szakirodalomban Gill és Kharas (2007) tanulmányához szokták kötni. A szerzők azt vették észre, hogy a Világbanknak a közepes jövedelmű országok számára nem igazán van jó növekedési stratégiája, ennek az áthidalására vezették be a közepes jövedelmi csapda fogalmát. Ennek legfontosabb mondanivalója, hogy a közepes jövedelmű országok megkülönböztetett kihívásokkal néznek szembe, amelyeket nem lehet megoldani az alacsony jövedelmű országokra épített növekedési elméletek alapján (Gill & Kharas, 2015). A 2007-es tanulmány óta a közepes jövedelmi csapda fogalma rendkívül elterjedté vált a szakirodalomban.

Glawe és Wagner (2016) szerint a közepes jövedelmi csapda háromféle definícióját különböztethetjük meg. Egyrészt vannak az elméleti jellegű megközelítések, másrészt az empirikusak, amelyek közül két típusal találkozhatunk az abszolút és a relatív jellegű definíciókkal. Kharas and Kohli (2011) elméleti definíciója alapján a csapda lényege, hogy a közepes jövedelmű országok már nem képesek versenyezni az alacsony bérekkel rendelkező, alacsony jövedelmű országokkal, ugyanakkor még arra sem képesek, hogy a fejlett országokkal versenybe szálljanak, mivel a csapdába kerülő államok nem tudnak időben átváltani az alacsony munkaköltségekre épülő, erőforrás alapú növekedésről a termelékenység alapúra. Ohno (2009) szerint az ipari fejlődés első szintjein a külföldi tőke bevonása a lényeges, amely alapját biztosíthatja az iparosításnak, ezek után a külföldi gyárak agglomerációs hatásai megerősítik a hazai beszállítókat is, ugyanakkor az ipar külföldi irányítás alatt marad. Itt következik a kihívás, amelyet közepes jövedelmi csapdának nevezhetünk. A kihívás lényege a külföldi függőség meghaladása és a saját hozzáadott érték termelő képességek kialakítása ezáltal a technológia és tudás alapú gazdaságra való átállás megkezdése.

Az elméleti definíciók fő problémája, hogy nehezen lehet őket mérni (Glawe & Wagner, 2016). Ezért a szakirodalomban megjelentek az empirikus jellegű definíciók is, amelyek a gazdasági növekedés egy stabil növekedési időszakot követő hirtelen lassulásaként értelmezik a közepes jövedelmi csapdát (Agénor, 2017). Az empirikus definíciók első csoportja abszolút jövedelmi kategóriák bevonásával elemzi, hogy a vizsgált országok képesek voltak-e kilépni közepes jövedelmi státuszukból

---

1 Érdemes megkülönböztetnünk a közepes jövedelem csapdáját szegénységi csapdától. Ez utóbbi a legszegényebb országok fejlődésének nehézségeivel foglalkozik, míg az előbbi kifejezetten a közepes fejlettséggel jelentkező kihívásokat összegzi (Glawe & Wagner, 2016; Agénor, 2017).

(Eichengreen, Park & Shin, 2013; Ayiaret al., 2013; Felipe, Abdon & Kumar, 2012). Im és Rosenblatt (2013) szerint az abszolút definíciók leginkább arra alkalmasak, hogy megvizsgálják, miért is lépett egy adott ország a stagnálás időszakába. Az empirikus definíciókon belül a relatív megközelítések egy másik kiválasztott ország (leginkább az USA) jövedelmi adataihoz mérik a felzárkózást és nem abszolút jövedelmi adatokat használnak (Agenor, Canuto & Jelenic, 2012; Bulman, Eden & Nguyen, 2014; Im & Rosenblatt 2013; Robertson & Ye, 2013). A relatív megközelítés sokkal adekvátabb a konvergencia mérésére (Im & Rosenblatt, 2013).

A definíciós kérdések mellett a szakirodalomban komoly vitatéma az is, hogy milyen okok vezetnek a közepes jövedelmi csapdához. Fontos magyarázatot jelentenek a Lewis növekedési modellre alapuló érvek. A Lewis-féle növekedési modell alapján alacsony fejlettségi szinten a növekedés fő hajtóereje a strukturális átalakulás, vagyis a munkaerő és a tőke átáramlása a kevésbé termelékeny mezőgazdaságból a termelékenyebb iparba (Glawe & Wagner, 2016). Ebben a fejlődési szakaszban az államok könnyen tudnak növekedést elérni az alacsony bérekkel és a külföldi technológia imitálásával (Agénor, 2017). A közepes fejlettségi szint elérése után ugyanakkor az alacsony bérekkel való versenyzés nem tud további alternatívát kínálni a bérek fokozatos növekedése miatt, emellett a mezőgazdaságból az iparba való átáramlás hasznai is csökkenek (Kharas & Kohli, 2011). Ekkor jut az ország a közepes jövedelem csapdjába. Ahogy Agénor (2017) rámutat, ez az alacsony bérekre és alacsony képességi szintre épülő növekedési stratégia nem ösztönzi a humán tőkébe való befektetést, így önmege erősítő mechanizmusként fenntartja a csapdahelyzetet. Agenor és Canuto (2015) a humán tőke nem kellő növekedésével szemben annak rossz allokációjára hívják fel a figyelmet. A humán tőke mellett a fejlett infrastruktúra hiányát is a csapda egyik okaként kezelhetjük (Ayiaret al., 2013), leginkább az infokommunikációs technológiák hiánya okoz problémát (Agénor, 2017). Jelentős kiváltó oka a csapdának a fejletlen pénzügyi rendszer, amely hátráltathatja az innovációt is (Gill & Kharas, 2015). Agénor (2017) rámutat, hogy az innováló vállalatoknak nehéz fedezetet találni, hiszen a tőkéjük nagy része immateriális és a kiadásaik jó része bérjellegű, így csak jól fejlett pénzügyi rendszerben tudnak támogatáshoz jutni. Kharas és Kohli (2011) alapján a jövedelmi egyenlőtlenségek szerepe is kiemelkedő a csapda létrejöttében. Továbbá Pruchnik és Zowack (2017) szerint a demográfia kedvezőtlen alakulása is hozzájárul a közepes jövedelmi csapdához. A dolgozó korúak termelékenyebbek és magasabb megtakarítási rátával rendelkeznek az idősebb korosztályokhoz képest. Végül, de nem utolsósorban, a rosszul működő vagy gyenge intézmények is hozzájárulnak a csapda fennmaradásához. Agénor, Canuto és Jelinec (2012) például a szerződések kikényszeríthetőségének, illetve a hatékony munkaerőpiaci szabályozásnak a fontosságát emelik ki.

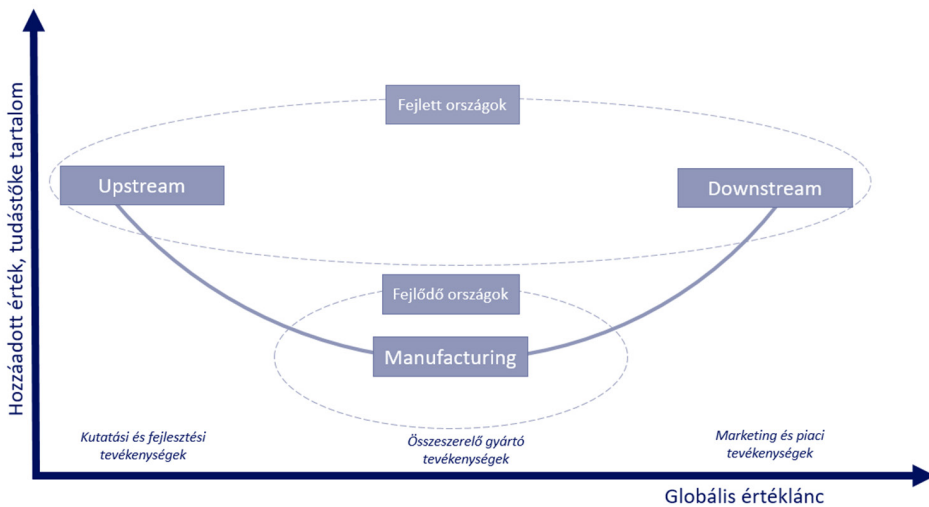
A közepes jövedelmi csapda okai nagyjából rávezetnek minket arra, hogy milyen irányban érdemes keresni a kiutakat. Először is kiemelkedő fontosságú a humán tőke növelésének szerepe, amelyhez elengedhetetlen az oktatás minőségének javítása (Doner & Schneider, 2016). Természetesen fontos az innováció kellő támogatása, a fejlett infrastruktúra kiépítése (Agénor, 2017) és a szerződések kikényszerítése, illetve a jogállam megvalósulása (Agénor, Canuto & Jelinec, 2012). Kharas és Kohli (2011) a centralizált gazdaságból a decentralizált felé való elrugaszkodás fontosságára hívják fel a figyelmet. Gill és Kharas (2015) a humán tőke tekintetében kiemelik az attraktív környezet és az élhető városok szerepét a tehetségek otthontartásában és a kivándorlás csillapításában. Emellett rendkívül fontos a pénzügyi szektor fejlettségének javítása is. Kharas és Kohli (2011), valamint Ozturk (2016) a középosztály szerepét hangsúlyozzák a közepes jövedelmi csapda elkerülésében. Rámutatnak, hogy míg alacsony jövedelmi szinten a szociálpolitika célja a szegénység felszámolása, közepes jövedelmi szinten a középosztály megerősítése is fontossá válik. Végül pedig Wade (2016) alapján ki kell emelnünk az iparpolitika szerepét is, amely többek között magába foglalja a beruházások koordinálását, a külföldi tőkebefektetések szabályozását, az export támogatását és a technológiai import kontrollálását.

1.2. A mosolygörbe és a gyártási csapda

A közepes fejlettség csapda helyett az üzleti gazdaságtani szakirodalomban a „gyártási (*manufacturing*) csapda” fogalma terjedt el. A gyártási csapda fogalmának megértése elválaszthatatlan a globális értékláncok szerveződését leíró mosolygörbe koncepciójától. A mosolygörbe először Stan Shih, az ACER alapítójának írásaiban jelent meg az 1990-es években (Shin, Kramer & Dedrick, 2012). A közgazdaságtanba azonban Mudambi 2008-as cikke után került be, aki újrafogalmazta az eredeti koncepciót. Mudambi (2008) munkájára alapozva a globális értékláncokban három különálló tevékenységcsoportot határozhatunk meg: az upstream, a manufacturing és a downstream tevékenységeket. Az **upstream** tevékenységek döntően az értéklánc elején vannak, melyek alap és alkalmazott kutatási tudást igényelnek és magas hozzáadott értéket eredményeznek. Az értéklánc következő szakaszában jönnek az alacsony hozzáadott értékű, összeszerelő jellegű, standardizált és rutinizált gyártási munkák és szolgáltatások (**manufacturing**). Az értéklánc végén pedig zömében a piaci, marketing és eladás utáni tevékenységek állnak, melyek az upstreamhez hasonlóan magas hozzáadott értékűek (**downstream**). Ebből kirajzolódik egy jellegzetes alakú görbe, amelyet mosolygörbének nevezünk („*smiley curve*”).

1. ábra: A mosolygörbe modellje

Forrás: saját szerkesztés Mudambi (2008) alapján

Az 1. ábrából is látszik, hogy a mosolygörbe szerint az értéklánc két szélén (upstream és downstream) lévő tevékenységek magasabb hozzáadott értéket hordoznak és egyben magasabb tudástőkét igényelnek. Ezzel szemben a manufacturing feladatok alacsony hozzáadott értéket és tudástőkét hordoznak, így könnyen standardizálhatók. Mudambi (2008) feltevése, hogy ezek a manufacturing tevékenységek a fejlődő országokba szerveződnek ki, az upstream és a downstream tevékenységek pedig a fejlett országokban maradnak. Stöllinger (2019) ezt a jelenséget funkcionális specializációnak nevezi, hiszen az országok vállalati funkciók szerint specializálódnak. A globális értéklánccokat tehát a fejlett országok vállalatai kontrollálják, ezzel alacsony hozzáadott értékű csapdába csalva a fejlődő országokat. Ez annak köszönhető, hogy a fejlett országok vállalatai a verseny felerősödésével folyamatosan hatékonyság növelő folyamat innovációkat hajtanak végre, amellyel még alacsonyabb hozzáadott értékbe tudják taszítani a mosolygörbe középső részét. A tömeges személyre szabás előtérbe helyezésével pedig feljebb tudják húzni annak két szélét. Ennek eredménye egy jobban széthúzó mosolygörbe, amely mélyülő szakadékot jelent a fejlődő és a fejlett országok között. (Mudambi, 2008).

A funkcionális specializáció a globális értéklánccokba a középső (manufacturing) részen bekapcsolódó országokat egyfajta „gyártási csapdába” zárhatja, hiszen a feldolgozóipari és összeszerelő típusú tevékenységek funkcionális specializációja akadályozza a felzárkózási folyamatot. Boda (2021) például egyértelműen összeköti a mosolygörbét a csapda kialakulásával – azt állítja, hogy a mosolygörbe *manufacturing* szakaszába való bekapcsolódás a gyártási pozícióba való beszorulást eredményezi.

Ehhez hasonlóan Stöllinger (2019) is megerősíti, hogy a funkcionális specializáció egyértelműen csapdát jelent azon országok számára, amelyek a gyártási oldalon lépnek be az értékláncba. Emellett rámutat, hogy ez a gyártási csapda tipikusan a közepesen fejlett országokat érinti, amelyek már képesek részt venni a funkcionális specializációban. A gyártási csapda fogalma tehát a közepes fejlettségű országok csapdahelyzetére világít rá a globális értékláncok korában.

1.3. A vilárendszer-elemzés: A félperiféria koncepciója

A közepesen fejlett országok csapdáját a legradikálisabb módon a vilárendszer-elemzés vizsgálja, ami a félperiféria koncepcióját használja a csapda leírására. A vilárendszer-elmélet szerint a kapitalista világ gazdaság munkamegosztásában a különböző termelési folyamatok térben elkülöníthetők. Az úgynevezett centrum országokban csoportosulnak a magas értékű tőkeintenzív, a periférikus országokban pedig az alacsony értékű munkaintenzív termelési folyamatok. A félperiférián pedig mindkét termelési folyamat megtalálható (Wallerstein, 2000). A félperiféria tehát éppen annyi magas értékű tevékenységet tartalmaz, amely még megakadályozza a lecsúszást, viszont éppen annyi alacsony értékű termelési folyamatot is, amely ellehetetleníti a felzárkózást (Radice, 2009). A vilárendszer-elmélet szerint a három régió között kölcsönös függőségi viszonyok alakulnak ki, amelyek biztosítják a centrum vezető pozícióját és a periféria alárendeltségét (Wallerstein, 2000). A félperiférikus államok különlegessége, hogy a függőségi viszonyok mindkét oldalán megtalálhatóak, egyfajta puffer zónát létrehozva a centrum és a periféria között (Sorinel, 2010). A félperiféria fontos szerepe, hogy területet biztosítson a centrum számára a hanyatló iparágak kitelepítéséhez, ezzel stabilizálva a vilárendszer (Wallerstein, 2010). A vilárendszer-elmélet erős változata azt is állítja, hogy a periférikus pozíciókból szinte lehetetlen kilépni, mert a vilárendszer függőségi viszonyai nem teszik ezt lehetővé. Ebben az értelemben a félperiféria egy olyan csapda, amelyből nem nagyon van kiút.

Azt hogy miért nincs kilépés a félperifériáról, nagyon jól megfogalmazza Arrighi (2014) modellje. Eszerint a vilárendszer két folyamata csapdát állít a félperiférikus országok felzárkózása elé. Az első folyamat a kizsákmányolás, amely arra készíti az országokat, hogy részt vegyenek a nemzetközi munkamegosztásban. Ebben az esetben a félperiférikus ország kizsákmányolhatóvá válik a centrum országok által, ez pedig lehetetlenné teszi a felzárkózást. A kizsákmányolásban három mechanizmus játszik szerepet. Az első az úgynevezett „*egyenlőtlen csere*”, amely a centrum országokkal szembeni előnytelen cserefolyamatokat fejezi ki. Arrighi (2014) szerint a másik két ok az egyoldalú tőke és az egyoldalú munkaáthelyezés, amelyek időként kényszerből, máskor önként mennek végbe. A korábbi világ-

rendben a kényszer dominált, így ezek a mechanizmusok a gyarmatosítás és a rabszolga-kereskedelem képében jelentek meg. A modern korban az önkéntes mechanizmusok uralkodnak, így leginkább a tőke menekülését, illetve a kivándorlást takarják. A második folyamat a kizárás, amely azt jelenti, hogy a centrum országok képesek kizárni a félperiférikus országokat a nemzetközi munkamegosztás hasznaiból. Amikor az ország kizáródik, megint csak lehetetlenné válik a felzárkózás, hiszen az csak a nemzetközi munkamegosztásban való előrébb jutással érhető el. Ezek alapján egy félperiférikus országnak e két erő között kell lavíroznia: egyrészt fel kell lépnie a kizsákmányolás ellen, másrészt a kizárást sem hagyhatja. Arrighi (2014) szerint ezzel a két erővel egyszerre nem lehet sikeres harcot folytatni, hiszen ha a kizárás ellen lép fel az adott ország, az óhatatlanul a kizsákmányolásba tolja és fordítva. Ahogy Arrighi (2014) összefoglalja:

„Ugyanis a harc mindkét típusának sikere magában hordozza saját korlátait is. A kizárás elleni harc sikere ugyanis a félperiférikus országok intenzívebb vagy kiterjedtebb kizsákmányolásához vezet a centrum államai által... A kizsákmányolás elleni harc sikere viszont önkirekesztéshez (kizáródáshoz) vezet a leggazdagabb piacokból, illetve az innovációk legdinamikusabb forrásaiból.” (Arrighi, 2014, p. 167).

Nagyon hasonlóan fogalmazza meg Gerócs (2022) is a félperiféria függőségi viszonyainak lényegét. Magyarország függő fejlődésének történeti vizsgálatában azonosítja a kölcsönösen kizáró helyettesíthetőség fogalmát. Ennek lényege a hazai gazdasági bázis megerősítése és a fejlődéshez szükséges technológiához való hozzáférés közötti trade-off viszony. Ebből következően a félperiférián a kizsákmányolás elleni fellépés (a hazai gazdaság megerősítése) kizáródáshoz, vagyis a technológiához való hozzáférés csökkenéséhez vezet. Továbbá a kizáródás elleni fellépés, vagyis a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel és a technológiához való hozzáférés növelése kizsákmányoláshoz vezet, vagyis a hazai bázisú gazdaság gyengeségét eredményezi.

2. A közepes fejlettségi csapda új köntösben: részvétel és önerő

2.1. A közepes jövedelmi csapda újraértelmezésének szükségessége és a modell alapvetései

Az előző fejezet első részében áttekintettük, hogy széleskörű szakirodalom foglalkozik a mainstream közgazdaságtan keretei között a közepes jövedelmi csapda jelenségével. Ugyanakkor számos kritikusa is akad a koncepciónak. Egyrészt bizonyos szerzők² nem találnak empirikus bizonyíté-

2 Például Im és Rosenblatt (2013) vagy Bulman, Eden és Nguyen (2014).

kot a csapda létezésére. Emellett Glawe és Wagner (2016) is rámutat, hogy az empirikus definíciók erőteljesen adatfüggők, ezért nehezen hasonlíthatók össze, hiszen különböző adatbázisokban más eredmények jöhetnek ki. Az empirikus definíciót tekintve tehát a fogalom gyenge lábakon áll. Wade (2016) ezért amellett érvel, hogy érdemes a közepes jövedelmi csapdát egy kevésbé empirikus, inkább elméleti értelemben használnunk, amely a közepes fejlettségű országok felzárkózási nehézségeivel foglalkozik. Másrészt Csath (2029, 2022a) több cikkében is rámutat a GDP orientált megközelítés hibáira. Csath (2022a) szerint a GDP mutató nem méri megbízhatóan a fejlettség szintjét. Lehet olyan eset, hogy a GDP növekedésben az ország nem mutatja a közepes jövedelmi csapda tüneteit, ugyanakkor a fejlettségi mutatók tekintetében igen. A szerző ezért bevezeti a közepes fejlettségi csapda fogalmát és arra szólít fel, hogy a GDP növekedés helyett a fejlettségi mutatókat vizsgáljuk. Harmadrészt Doner és Schneider (2016) a koncepció intézményi és politikai gazdaságtani alapjait hiányolják. Végül pedig Bresser-Pereira, Araújo és Peres (2020) Latin-Amerika példáján mutatja be, hogy nem a közepes jövedelmi csapda, hanem a liberalizációs csapda sújtotta ezeket az országokat az 1980-as évektől. A neoliberalis globalizáció ugyanis a latin-amerikai országokat a liberalizáció felé sodorta, amely csapdát hozott létre a dél-amerikai országok számára. A szerzők elemzése rámutat, hogy a történeti és a globális gazdaságban zajló tényezők figyelembevétele elengedhetetlen ahhoz, hogy a közepes jövedelmi csapdát helyesen értelmezzük.

A fentebb bemutatott kritikákból egyértelművé válik, hogy szükséges a hagyományos GDP növekedésre fókuszáló közepes jövedelmi csapda újraértelmezése politikai gazdaságtani szempontból. Jelen cikkben arra vállalkozunk, hogy ezeket a kritikákat figyelembe véve újraértelmezzük a közepes jövedelmi csapdát. A modellünk nagyban támaszkodik a hagyományos, közepes jövedelmi csapda elméleti definícióira, viszont a közepes jövedelmi csapda helyett Csath (2021, 2022a) érveit elfogadva, a közepes fejlettségi csapda fogalmát használjuk. Továbbá Doner és Schneider (2016) kritikáját alapul véve, a közepes fejlettségi csapdát politikai gazdaságtani összefüggéseiben tárgyaljuk és Bresser-Pereira, Araújo és Peres (2020) következtetéseit megfogadva, a fogalmat a történeti kontextustól elválaszthatatlannak ítéljük. A modellünkben támaszkodunk az előző fejezetben ismertetett két alternatív megközelítésre is. Először is elfogadjuk, hogy a modern kor globális munkamegosztásában a termelés leginkább a globális értékláncok keretében működik. Boda (2021) és Stöllinger (2019) nyomán amellett érvelünk, hogy a közepesen fejlett országok számára a globális értékláncokban való részvétel leginkább a mosolygörbe gyártási (*manufacturing*) szakaszába való bekapcsolódással egyenértékű, amely *gyártási csapdát* hozhat létre. Másodsor az elméletünk nagyban épül Arrighi (2014) és Gerőcs (2022) félperiféria modelljére, így figyelembe veszi

a vilárendszer-elemzésből következő fontos tanulságokat.³ Fontos viszont leszögezni, hogy több ponton is eltávolodunk a hagyományos vilárendszer-elemzéstől. Egyrészt az elmélet erős változata helyett a felzárkózást lehetséges alternatívaként tárgyaljuk, másrészt a kapitalista vilárendszer helyett Gervai és szerzőtársai (2015) alapján a globalizáció fogalmát használjuk, amely többet jelent a gazdasági jellegű cserekapcsolatok összességénél. „*A globalizáció a világháború nélküli világrend intézményi és tulajdoni formája ... célja az alapvető értékrend, a biztonság, a szabadság, a demokrácia, a jólét érvényesítése és kiterjesztése*” (Gervai et al., 2015, p. 4-5). Ez azt is jelenti, hogy a globalizációból való kivonulást nem tartjuk kívánatosnak, illetve a felzárkózásban elismerjük a globális erőfeszítések fontosságát. A globalizáció céljának alárendelve határozzuk meg a globális munkamegosztás fogalmát, amely az egyes országok közötti anyagi és nem anyagi jellegű tranzakciókat és az ezt koordináló intézményi és politikai környezetet foglalja magába. Ez utóbbi fogalmat használjuk a 2.2 fejezetben, hogy kidolgozzuk a részvétel és önerő modelljét, majd a 2.3 fejezetben visszatérünk a globalizáció komplexebb értelmezéséhez.

2.2. A részvétel és önerő modellje

A modellünk kiindulópontja egy tetszőleges közepesen fejlett ország, amely részt vesz a globális munkamegosztásban annak felzárkózást segítő és gátló tényezőivel együtt. Természetes, hogy a globális munkamegosztásban való részvétel számos haszonnal jár. Ezek felméréséhez elég csak olyan államokra gondolnunk, amelyek önkéntesen kivonulnak a munkamegosztásból, például Észak-Korea. Ugyanakkor a globális munkamegosztásban való részvétel a modern korban a globális értékláncokba való bekapcsolódást jelenti, amely egy közepes fejlettségű ország esetén leginkább a mosolygörbe gyártási részében való részvétellel egyenértékű. Ebből következően a „*gyártási csapda*” szakirodalma és Arrighi (2014) félperiféria modellje nyomán kiemelhetjük, hogy a részvételnek lehetnek a további felzárkózást gátló tényezői is. Ezeket a segítő és gátló tényezőket termelési, fogyasztási és intézményi kategóriákba érdemes rendeznünk.

A felzárkózást termelési oldalon segítő tényezők egy része gazdasági jellegű. A globális értéklánc (GVC) mentén történő funkcionális specializáció Milanovic (2021) szerint a fejlett országokat arra ösztönzi, hogy a feltörekvő országokat bevonják a modern technológiákba mivel ez megkönnyíti számukra a felzárkózást. Raei, Ignatenko és Mircheva (2019) is hangsúlyozza, hogy a GVC-kben való részvétel hozzájárulhat az ipari felemelkedéshez, jobb lehetőségeket teremthet és jobb információkat biztosíthat a helyi

³ Fontos kiemelni, hogy Kozma (1998) munkájára is építünk, aki a kereskedelmi kapcsolatok intenzitása és a termelőerők hatékonysága által közrefogott koordináta rendszerben értelmezte a félperiféria fogalmát.

vállalatok számára. Cheng és szerzőtársai (2015) szintén kiemelik, hogy a GVC-kben való részvétel növelheti a termelékenységet. Mudambi (2008) arra is rámutat, hogy a növekvő verseny miatt a fejlett országok szabványosítják a különböző upstream és downstream tevékenységeket, és kiszervezik azokat a feltörekvő gazdaságokba. Ez a folyamat olyan tudás-átgyűrűző hatásokat hoz létre, amelyek segíthetik a feltörekvő országok felzárkózási folyamatát. A termelési oldal gazdasági hasznai tehát a beáramló tőke, a technológia és tudás, illetve az ebből következő beruházások formájában is jelentkeznek. A globális munkamegosztásban való részvétel azonban felzárkózást segítő egyértelmű gazdasági előnyök mellett a termelési kultúra átvételét is hordozza (Gervai és szerzőtársai, 2015). A globális munkamegosztásban való részvétel ezeken kívül megteremti a lehetőséget a termelők számára a nemzetközi versenyben való helytállásra, amely a termelékenység növeléséhez alapvetően szükséges. Az export piacokra való kilépést a globális munkamegosztásban való részvétel teszi lehetővé, amely segíti a felzárkózási folyamatot (Kharas & Kohli, 2011; Wade, 2016).

A globális munkamegosztásban való részvétel fogyasztási előnyeit a kereslet megnövelésében, illetve a fogyasztási kultúra javulásában kell keresnünk. Ahogy Kharas és Kohli (2011) rámutat, a közepes fejlettségi szinten a keresleti tényezők fontossá válnak a fejlődésben. Míg a hazai vállalatok döntően nem képesek magasabb béreket kifizetni, addig a külföldi gyárakban magasabb béreket adnak (Doner & Schneider, 2016), ez segíti a kereslet növekedését, így a hazai középosztály erősödését is, amelyet Ozturk (2016) nyomán elengedhetetlennek tartunk a felzárkózási folyamatban. A kereslet növekedése mellett a részvétel a fogyasztási oldalon a fogyasztói kultúra fejlesztésével is párosulhat (Gervai et al., 2015).

Továbbá léteznek intézményi előnyök is, amelyek a globális munkamegosztásban való részvétellel járnak. Először is a részvétel lehetőséget teremt az intézményi fejlődésre. A fejlett intézményrendszerek átvétele segítheti a felzárkózást. A közepes fejlettségi csapda egyik fontos oka az intézmények gyengesége (Pruchnik & Zowczak, 2017). A rosszul működő intézmények nem ösztönzik a humán tőke növekedését és erősíthetik a közepes fejlettségi csapdát. Emiatt a hatékony intézmények átvétele kiemelkedően fontos. Például ahogy Agenor, Canuto és Jelenic (2012) is rámutat, a munkaerőpiaci szabályozási reformok segíthetik a csapda elkerülését. Továbbá a pénzügyi intézmények fejletlensége is komoly probléma, így ennek reformja is segítheti a csapdából való kilépést. Emellett a jogállam átvétele is kulcsfontosságú (Castro, Clementi & MacDonald, 2009). A részvétel emellett támogatja a többi ország általi elfogadottságot, amely politikai és intézményi stabilitást nyújt, segítve ezzel a felzárkózást.

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a globális munkamegosztásban való részvételnek lehetnek a felzárkózást gátló tényezői is. A felzárkózást gátló

termelési tényező például a tőke és a munka egyoldalú áthelyezése, amely a modern korban leginkább a tőke menekülését, a kivándorlást és az agyelszívást takarja (Arrighi, 2014). A közepes fejlettségű országokat erőteljesen sújtja az agyelszívás jelensége, amely komoly károkat okoz a humántőke-növekedésben. További termelést gátló tényező a globális értékláncokban való előnytelen elhelyezkedés. A mosolygörbe szakirodalma nyomán a közepes fejlettségű országok manufacturing pozíciója a felzárkózásuk gátló tényezőjévé válhat. A gyártási pozíció ugyanis három értelemben is bebetonozhatja a csapdahelyzetet. Egyrészt ellenőztönzést jelent a humán tőkébe való befektetéseknek, hiszen a gyártó sorokban, ahol magas béreket adnak viszonylag alacsony képzettségi szint is elégséges (Agenor & Canuto, 2015). Másrészt az innovációt sem serkenti, hiszen a gyártó pozíciókban az összeszerelés dominál, a K+F pedig a vállalatközpontokban marad (Mudambi, 2008). Harmadrészt pedig a hazai cégek függőségbe kerülnek, amely a vállalkozó szellem elnyomásával járhat (MNB, 2018). Hirschmann (1971) alapján fontos kiemelni, hogy az összeszerelő jellegű külföldi tőke beáramlása közepes fejlettségi szinten nem feltétlenül segíti a hazai gazdaság megerősödését. A külföldi tőke érkezése nyomán nem alakulnak ki szerves gazdasági kapcsolatok a hazai és a külföldi gazdaság között, hanem egy duális gazdasági struktúra jöhet létre (Hirschmann, 1957). Ezt nevezik a fejlődésgazdaságtani szakirodalomban a gazdasági dualitás vagy dezintegráció jelenségének (Scheiring, 2019).

A fogyasztási oldalon fontos felzárkózást gátló tényező a fogyasztási mintázatok dualizmusa (Furtado, 1971). Ennek oka, hogy a részvétel miatt megerősödő csoportok az úgynevezett demonstrációs hatás következtében kritikátlanul másolják a fejlett fogyasztási mintákat, miközben a társadalom alsóbb szegmenseiben megmaradnak a tradicionális fogyasztási mintázatok is, ez pedig erősíti a társadalom kettészakítottságát (Szentés, 2005). Továbbá, mivel az elitek a fogyasztásukat luxus jellegű import árukra fordítják megtakarítások helyett, ez a nem megfelelő technológia importjához vezet és megnehezíti a felzárkozási folyamatot a külső egyensúly felborulásának következtében (Furtado, 1971; Szentés, 2005; Mallorquín, 2007).

Emellett léteznek intézményi hátrányok is. A részvétellel járó fontos hátrány lehet, ha a formális intézmények átvétele a helyi sajátosságok figyelembevétel nélkül történik. Az intézményi gazdaságtani szakirodalom alapján egyértelmű, hogy a formális intézmények átvétele nem olyan egyszerű feladat az „*útfüggőség*” felmerülése miatt. A formális és informális intézmények ellentétessége hátráltathatja a felzárkózást (Gyórfy, 2022; Rosta, 2022). Emellett Doner és Schneider (2016) arra is rámutat, hogy a szükséges intézményi reformokat nehezítik a termelés és a fogyasztás dualitásából következő érdekcsoportok közötti feszültségek. Továbbá fon-

tos kiemelni, hogy az az intézményi környezet, amely megteremti a globális munkamegosztásban való részvételt a mosolygörbe gyártási részén, nem feltételen képes támogatni az értékteremtő képesség növelését például az innovatív gondolkodás serkentésével és a vállalkozói kultúra fejlesztésével, így hozzájárulhat az előnytelen értéklánc pozíció további fennmaradásához (MNB, 2018).

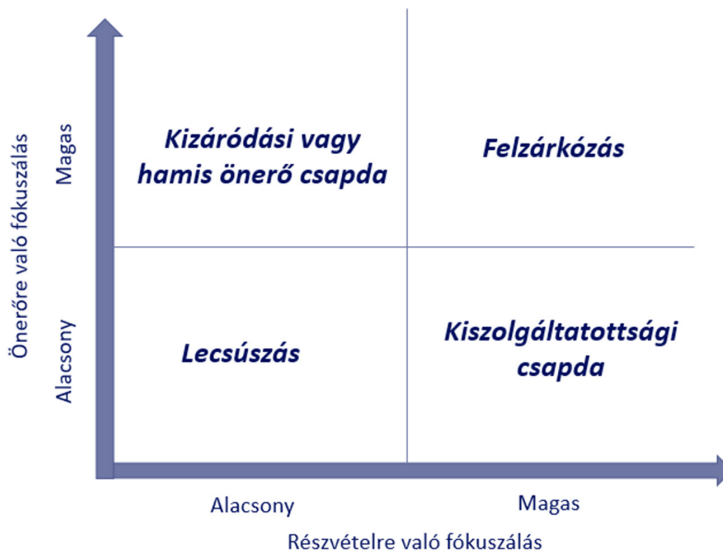
A teljesség igénye nélkül ezek a globális munkamegosztásban való részvétel legfontosabb a felzárkózást segítő és gátló termelési, fogyasztási és intézményi tényezői egy közepes fejlettségű ország számára. A segítő tényezők a technológia, tőke és tudás transzfer, a termelési és fogyasztási kultúra, a politikai stabilitás és intézményi fejlődés, illetve a verseny és az export piacok lehetősége. Gátló tényezők lehetnek: a kiszolgáltatott értéklánc pozíció, a kivándorlás és tőkemenekülés, a termelés és fogyasztás dualitása, illetve az intézményi gátak, amelyek fenntarthatják a rossz pozíciót. Ebben a perspektívában a közepes fejlett országoknak két stratégiára egyszerre kell fókuszálniuk. Egyrészt a felzárkózást segítő tényezők elérése érdekében folytatniuk kell a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel erősítését. Ennek lényege a hasznok növelése a nemzetközi munkamegosztásból, amelyet gazdasági nyitottsággal, az értékláncokban való bekapcsolódással, a nemzetközi tőke támogatásával és az intézményi konvergenciával tudnak elérni. Másrészt viszont a felmerülő lehetséges gátló tényezőket neutralizálniuk kell, amit az önerő stratégiájának hívunk. Az önerő azoknak az erőfeszítéseknek az összessége, amelyet az országnak meg kell tenni azért, hogy csökkentse a kivándorlás és agyelszívás hatásait, illetve képes legyen növelni a gazdaság értékteremtő képességét, utat nyitva ezzel a mosolygörbe gyártási pozíciójából való kitöréshez. Az önerő stratégiájának további lényeges eleme a dezintegrált és duális termelési és fogyasztási struktúrák integrációja és olyan intézményi környezet kialakítása, amely képes támogatni az értékteremtő képesség növelését például az innovatív gondolkodás serkentésével és a vállalkozói kultúra fejlesztésével.

Összerakva az eddigi elemeket azt mondhatjuk, hogy az egyoldalúan a részvételre vagy az önerőre fókuszálás nem vezet felzárkózáshoz. Amennyiben csak a részvétel stratégiájára fókuszálunk akkor a segítő tényezők megjelennek, de a gátlók is elkerülhetetlenek. Ezt nevezzük a kiszolgáltatottsági csapdának. Ezzel párhuzamosan, ha csak az önerő stratégiájára fókuszálunk, akkor a gátló tényezők elkerülhetőkké válnak, de a segítő tényezőktől teljesen elesik az ország – ezt nevezzük a kizáródási csapdának. A kizáródás valójában hamis önerőhöz vezet. Azért nevezzük ezt hamis önerőnek, mert a valódi önerő csak a részvétel esetén létezik, hiszen a globális munkamegosztásban derülhet csak ki az önerő valóságos mér-

téke, így az önerő részvétel nélkül illúzióknak bizonyulhat.⁴ E két esetben tehát, amit szerzünk a vámon azt elveszítjük a réven. Amellett érvelünk viszont, hogy létezik olyan gazdaságpolitika, amely képes a részvétel és az önerő harmóniáját megtalálni. Ebben az esetben az ország képes a segítő tényezők elérésére és a gátlók neutralizálására egyszerre, így képes a felzárkózásra. Továbbá létezik egy negyedik eset is, ha az ország egyikre sem képes fókuszálni, ez álláspontunk szerint az alacsony fejlettségbe való lecsúszást jeleníti meg. A részvétel és önerő modelljének ezen fókuszálásra alapuló kifejtése a 2. ábrán látható.

2. ábra: A részvétel és önerő modellje

Forrás: saját szerkesztés

2.3. A részvétel és önerő a globalizáció különböző szakaszaiban

Az eddigiekben bemutatott modell a közepes fejlettségi csapda két formáját különíti el: a kizáródási és a kiszolgáltatottsági csapdát. A fókuszálásra alapozott kifejtés ugyanakkor statikusan szemléli ezeket a csapdákat.

⁴ Ebből következően a felzárkózást segítő önerő stratégiát semmiképpen sem szabad úgy értelmezni, mint a globális munkamegosztásban való részvétel tagadását, sőt mellett érvelünk, hogy a felzárkózást segítő önerő stratégia helyesen a globalizációhoz való hozzájárulásként értelmezhető.

A következőkben a célunk a modell történeti értelemben vett dinamizálása. A statikusság feloldásához a globalizáció történeti szakaszaihoz rendeljük a részvétel és önerő modelljét.

Gervai és szerzőtársai (2015) nyomán a globalizáció első szakasza a New Deal Európára való kiterjedése volt nagyjából a második világháború végétől az 1970-es évek stagflációs válságáig. Ebben az időszakban a klasszikus kapitalizmus meghaladásával ugyanis a világbékére való törekvés alapvető részévé vált a globális együttműködésnek. A globalizáció első szakaszának technológiai alapjait a fordista tömegtermelés adta (Perez, 2009). Intézményi értelemben szabályozott szakasza volt ez a globalizációnak, nem véletlen, hogy ezt a korszakot Ruggie (1982) beágyazott liberalizmusnak nevezte. A nemzetközi rendszert tekintve a kort a Bretton-Woods-i mechanizmusok határozták meg és azt mondhatjuk, hogy ez az időszak az USA hegemoniájának első reálgazdasági növekedéssel párosuló szakasza volt (Arrighi, 1994). Természetesen nem szabad megfeledkezni a kor legfőbb geopolitikai kihívásáról a hidegháborúról sem, amely a szovjet és a nyugati blokk között zajlott. A korban a közepesen fejlett államok felzárkózásának globális erőfeszítéseit a modernizációs és függőségi elméletek közötti komoly viták adták, amelyek leginkább Latin-Amerika köré összpontosultak.⁵ Ahogy Csaba (2021) rámutat, ebben az időszakban az importhelyettesítő iparosítás megoldása jellemezte a diskurzust, amely viszont nem igazán hozott hosszú távú sikereket. Ezzel szemben a klasszikus fejlesztő államok felemelkedése is erre a korra tehető (Johnson, 1982), amely államok a gazdaságtörténet kiemelkedő gyorsaságú felzárkózásait produkálták, és a sikerben komoly szerepe volt a nyugati blokk közreműködésének (Ricz, 2017). A globalizáció első szakaszában a hidegháború miatt a globalizációban való részvétel ideológiai alapokon nyugodott és a szovjet blokk államai számára elérhetetlen volt. Ezzel szemben – ahogy erre a klasszikus fejlesztő állam irodalom is rámutat – a globalizációban részt vevő államokban a világgazdaság szabályozottsága miatt sokkal könnyebb volt az önerőt kiépíteni (Ricz, 2017). A beágyazott liberalizmus szakaszában tehát a kizáródási csapda veszélye erőteljesebben érvényesült a közepes fejlettségű országok számára mint a kiszolgáltatottsági csapda.

Az 1970-es évek válsága ugyanakkor a globalizációban egy fokozatos szakaszváltást hozott, amelyet neoliberais fordulatként értelmezhetünk (Gervai et. al, 2015). Ezt a szakaszt a beágyazott liberalizmus helyett a piac erőinek szabadon engedése jellemezte (Wolfson & Kotz, 2010). Technológiai értelemben a korszak alapját az infokommunikációs forradalom kibontakozása jelentette (Perez, 2009), amely megteremtette a lehetőséget a termelés földrajzi jellegű szétválasztására (Baldwin, 2012). Ezzel párhuzamosan intézményi értelemben a neoliberális reformok is kibontakoztak,

5 Lásd például Hirschmann (1971).

amelyek a liberalizáció, privatizáció és dereguláció hármasságát hangsúlyozták (Steger & Roy, 2010). A liberalizáció folyamata pedig hozzájárult a nemzetközi kereskedelem előtt álló gátak lebontásához, így intézményileg is megteremtődtek az utak a kiszervezés lebonyolításához. Ennek következményeképpen jöttek létre a globális értékláncok, amelyek alapját képezték a mosolygörbének (Baldwin, 2012). A nemzetközi rendszert is a nemzetközi kereskedelem szabadságának megteremtése jellemezte. Ezt fejezi ki a „*gazdaság az első*” megközelítés, amelynek célja a hidegháború befejezése és a szovjet blokk végleges felszámolása volt (Gervai et. al, 2015). A Szovjetunió felszámolódásával pedig eljött az USA unipoláris világrendjének szakasza. A neoliberalizmus tehát a globalizáció neoliberalis szakaszát hozta el a korábbi beágyazott liberálissal szemben. Ebben az időszakban a közepes jövedelmű országok felzárkózása körüli vitákat a Washingtoni-konszenzus dominálta (Csaba, 2021), amely Latin-Amerikának továbbra sem hozta el a felzárkózás lehetőségét. Ugyanakkor ebben a korban is láthattunk gazdasági csodákat például Kínában vagy Írországban, amelyek részben éppen a gazdasági nyitás eredményeként értékelhetők. A globalizáció neoliberalis szakaszában tehát a kiszervezéseknek és a szovjet blokk szétesésének köszönhetően a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás lehetősége szélesebbre nyílt, ideológiai helyett gazdasági alapúvá – lényegében a globális értékláncokba való bekapcsolódással egyenértékűvé – változott. Ezzel szemben viszont az önerő kiépítése vagy megtartása nagyon nehéznek bizonyult (Naseemullah, 2022), amelyet a klasszikus fejlesztő állam paradigmájának fokozatos hanyatlása is mutat az 1990-es évektől (Ricz, 2017). A globalizáció neoliberalis szakaszában tehát a kiszolgáltatottsági csapda veszélye érvényesült erőteljesebben a kizáródási csapdával szemben.

A 2008-as válság ugyanakkor a globalizáció neoliberalis folyamatát erőteljesen kikezdte. Technológiai értelemben a negyedik ipari forradalom és a körkörös gazdaság felemelkedésének vagyunk szemtanúi. Intézményileg pedig az állami iparpolitika szerepének megnövekedése jellemzi ezt a korszakot (Bulfone, 2023). A nemzetközi rendszer változásait látva az is egyértelművé válik, hogy a „*gazdasági az első*” megközelítés helyett egyre fontosabb lesz az értékrendi azonosság. Az USA és Kína közötti feszültségek és vámháború arra enged következtetni, hogy ez a korszak az előzőhöz képest kereskedelmi tekintetben kevésbé lesz liberális. A modellünkben a tudás alapú gazdaság felemelkedéseként értelmezzük ezt az időszakot (Gervai et. al, 2015). Amellett érvelünk, hogy az USA és Kína közti konfliktus azt mutatja, hogy a részvétel értékrendi jellegűvé válik. Emiatt a kizáródási csapda veszélye újra felértékelődik. Ezzel együtt a tudás alapú gazdaságban az önerő is új megközelítésbe kerül, amelyet mutat az új fejlesztő állam irodalmának terjedése (Ricz, 2016) és az iparpolitika újrafelfedezése (Bulfone, 2023).

3. Az elmélet alkalmazása a kelet-közép-európai országokra

A tanulmány utolsó szakaszában a fentebb kifejtett modellt a kelet-közép-európai posztszocialista országokra (leginkább Magyarországra) alkalmazzuk. Annyiban semmiképpen sem új keletű ez a vállalkozás, hogy a hagyományos növekedés fókuszú közepes jövedelmi csapda koncepciót számos szerző alkalmazta már a posztszocialista régióra (Bod, 2015; Pruchnik & Zowczak, 2017; Gyórfy, 2022; Csath, 2022a). Jelen tanulmány abban tér el a megszokottaktól, hogy történeti kitekintést tesz és a második világháború utáni időszak végétől a globalizáció szakaszaival összekötve vizsgálja a közepes fejlettség csapdját.

A globalizáció beágyazott liberális szakaszában a kelet-közép-európai országok a szocialista rendszer részeként működtek. A szocialista rendszer lényegi eleme volt a globalizációban történő részvétel elutasítása. Bár Böröcz (1993) alapján kiemelhetjük, hogy a szocialista országok mindig is gazdasági függésben maradtak a nyugati fejlett országok által, egyértelműen a kivonulás példáját testesítették meg. Milanovic (2021) alapján a szocialista rendszer köztes jelenség volt, amely lebontotta a feudalizmust és megteremtette a kapitalizmus alapjait a periférikus államokban. A szocializmus egy alternatív út volt a kapitalizmus eléréséhez, mert a félperiféria államai nem tudták követni a fejlődés nyugati útját. Ebben a perspektívában a szocializmus egy sikertelen önerő stratégiaként értelmezhető, amely tervgazdasági eszközökkel próbálta meg véghezvinni a felzárkózást. Kornai (1993) alapján ugyanakkor a tervgazdaság mechanizmusai egyértelműen alulmaradtak a nyugati piacokra épülő gazdasági rendszerekkel szemben. Ebben az időszakban tehát a posztszocialista országok egyoldalúan az önerőre fókuszáltak a részvétel elutasításával, így a közepes fejlettségi csapdát a szélsőséges kizáródási (vagyis a hamis önerő) csapdaként értelmezhetjük. Ez azt is jelenti, hogy a tervgazdasági eszközökkel elért eredmények valójában hosszú távon versenyképtelennek bizonyultak, amelynek fő okát Kornai (2011) szerint az innováció hiányában kell keresnünk. A közepes fejlettségi csapda lényegét ebben az időszakban leginkább a részvétel hiánya és az ezt kompenzálni kívánó hatékonytalan önerő stratégia jelentette.

A globalizáció neoliberais szakaszában a kelet-közép-európai országok a szovjet blokkból lassan felszabadulva a nyugati szövetségi rendszerek részévé váltak. Ezt az időszakot a részvétel folyamatos növekedése jellemezte. Magyarországon különösen látványos volt, ahogy az 1980-as évektől a gazdasági jellegű kapcsolatok egyre szorosabbá váltak a nyugati országokkal (Böröcz, 1993). Ennek fontos lépése volt az IMF-be való belépés és az államadósság folyamatos növekedése. Antal (2021) azt is bemutatja, hogyan bontakozott ki a neoliberális ideológiák hegemoniája Magyarországon. A részvétel fokozatos növekedése a rendszerváltásban

csúcsosodott ki, amelynek köszönhetően a tervgazdaság hatékonytalan rendszere végleg leépítésre került. Megindulhatott a posztoszocialista országok teljes körű részvétele a globalizáció folyamatában és megnyílt a lehetőség az Európai Unióhoz való csatlakozásra.

A rendszerváltással a posztoszocialista országokban különböző mértékben ugyan, de transzformációs válság alakult ki (Dombi, 2013). A válságból való kilábalás kulcsfontosságú volt a régió számára. A részvétel stratégiájára való erőteljes fókuszálás és a transzformációs válság kényszere lehetőséget adott arra, hogy a globalizáció neoliberális szakaszának kiszervezési hulláma a régiót is érintse. Ennek következtében a mosolygörbe logikája alapján az összeszerelő, gyártó kapacitások, vagyis a manufacturing jellegű tevékenységek kiszervezése volt a meghatározó (Lux, 2017). A rendszerváltás után egy újfajta külföldi tőke függőségre alapuló gazdasági modell emelkedett fel a posztoszocialista országokban, amelyet Nölke és Vliegenthart (2009) nyomán a szakirodalomban függő piacgazdaságnak hívnak. Megerősítik Nölke és Vliegenthart (2009) munkáját más modellezési kísérletek is. Myant és Drahokoupil (2011) FDI alapú piacgazdaság modelljét azonosították a V4 országokban, illetve Szlovéniában. Amellett érvelnek, hogy ezen országok exportstruktúrája kiemelkedő módon épül a külföldiek által gyártott ipari termékekre. Drahokoupil (2009) és Pogátsa (2009) pedig FDI függő versenyállamokként definiálja a régió kapitalizmus változatát. A versenyállam a régióban a külföldi tőke befektetések bevonásában jelentkezik és erős függőséggel párosul. Az országok egymással versyeznek abban, hogy ki tud még jobb körülményeket teremteni a beáramló tőkének, ami alacsony béreket, alacsony adókat és rugalmas szabályozást eredményez (Drahokoupil & Piasna, 2019).

A függő piacgazdaság erőteljesen kitett a közepes fejlettség csapdájának (Myant, 2019). A régió az alacsony hozzáadott értékű, alacsony tudás tartalmú, összeszerelő és standardizált feladatokra épít és az azt biztosító külföldi működtető (FDI) érdekei szerint épül fel. A külföldi tőke maga alá rendeli oktatást és elzárja a lehetőséget a magasan iskolázott munkavállalók képzésére (Nölke & Vliegenthart, 2009). Az alacsony bérek erősítik a kivándorlás folyamatát, nehezítve a humán tőke fejlesztését (MNB, 2018). A függő piacgazdaság eredményeképpen az innovációs folyamatok utánzássá válnak és a vállalatok kockázatmentes kiszolgálói pozícióba vonulnak, mellyel lehetetlenné teszik az érdemi újításokat (Nölke & Vliegenthart, 2009). Márpedig magasan képzett munkások, tudástőke, innovációs képesség nélkül lehetetlen a mosolygörbe két széle felé elindulni, tehát lehetetlen a felzárkózás. A részvétel és önerő modellje alapján így a függő piacgazdaságot a kiszolgáltatottsági csapdával azonosítjuk. Amellett érvelünk, hogy a szocializmus kizáródási csapdájából a posztoszocialista országok a részvételre való egyoldalú fókuszálással kiszolgáltatottsági csap-

dába jutottak, mivel nem voltak képesek kellően sikeres önerő stratégiára, amivel a felzárkózást gátló tényezőket neutralizálni tudták volna.

A 2008-as válság a globalizáció tudás alapú gazdaságának korszakát hozta el, amelyben a részvétel tekintetében az értékrendi egyezés fontossá válik. A válság a posztoszocialista országokban is változásokat hozott, melyek leginkább Magyarország és Lengyelország modelljét érintették (Csaba, 2022). A 2008-as válság utáni változásokkal kapcsolatban háromféle megközelítést különböztethetünk meg. Az első interpretáció szerint a válság után a kiszolgáltatottsági csapda helyett újra a kizáródási csapda veszélye erősödött fel. Ezt a megközelítést leginkább Magyarországra alkalmazzák, ide sorolható például a maffia állam megközelítés is, amely a magyar modell különütasságát hangsúlyozza (Magyar, 2016). Ebben a perspektívában Magyarország nemzetközi páriává vált, amely miatt a globalizációból való kiszorulás fenyegeti. Ezt a fajta kizáródást testesítik meg például az Európai Unióval folytatott viták is. A második interpretáció szemléli a legjőindulatúbban a változásokat. Eszerint a válság után az önerő stratégia kiépítése kezdődött a kiszolgáltatottsági csapda meghaladása és a felzárkózás érdekében. Bluhm és Varga (2020) például azt állítják, hogy Magyarország és Lengyelország egy konzervatív fejlesztő állam felé mozdult el, ami a függőségi modellből való kilépést szorgalmazza. György és Oláh (2019) Magyarország esetén amellet érvel, hogy a függőségből való kilépés motiválja a 2010 után választott magyar utat. A harmadik irányzat szerint a korábbi kiszolgáltatottsági csapda a válság után is megmaradt. Magyarország esetén Bohle és Greskovits (2019), illetve Bohle és Reagen (2021) véleménye is az, hogy a változások inkább csak retorikában történtek, de nem érintették a függő piacgazdaság lényegét. Bohle (2018) arra is rámutat, hogy a régióban a függőség szerepe nem csökkent, hanem növekedett és kiegészült a hazautalások és az európai uniós támogatások felértékelődésével. Ehhez a megközelítéshez sorolható Schering (2019) munkája is, aki szerint a válság után Magyarországon a korábbi FDI függő versenyállam modellje helyett a felhalmozó állam felemelkedésének vagyunk szemtanúi. A felhalmozó állam nem haladja meg a kiszolgáltatottsági csapdát, sőt Scheiring (2019) kiemeli, hogy a külföldi tőke támogatása tovább növekedett. Ugyanakkor a felhalmozó államban a hazai tőkésosztály öncélú felhalmozásának támogatása történik, amely viszont nem szolgálja a valós önerő kiépítését.

A három megközelítés egészen eltérő interpretációkat ad a 2008 utáni változásokról. Bármelyiket is fogadjuk el, az biztos, hogy a régió előtt álló fontos kihívás a kiszolgáltatottsági csapda meghaladása a kizáródási csapda elkerülésével. Ehhez egyértelműen szükséges az értékteremtő képesség emeléséért folytatott erőfeszítések növelése a humán tőke fejlődés támogatásával, az innováció serkentésével és a fenntartható gazda-

ságra való átállással. A globalizációban való részvétel tekintetében pedig szükséges a jogállami modell követése és a részvétel értékrendi alapjainak elfogadása. Csath (2022b) alapján amellettt érvelünk, hogy az előttünk álló korszakban a részvétel és az önerő harmóniájának megtalálásában az iparpolitika és az iparstratégia kiemelkedő fontosságúvá válik.

Konklúzió

Tanulmányunkban a közepes jövedelmi csapda hagyományos növekedés fókuszú megközelítésének reformjára vállalkoztunk. Elméleti modellünk integrálta a szakirodalom kritikai irányzatait, illetve a gyártási csapda irodalmát és a világrendszer-elemzés fontos tanulságait. A globális munkamegosztásban való részvétel és az ország saját erőfeszítéseit összegző önerő kettősségének segítségével két fajta közepes fejlettségi csapdát különítettünk el: a kiszolgáltatottsági és a kizáródási csapdát. Továbbá bemutattuk, hogy a közepes fejlettségi csapda okai időben eltérőek lehetnek, így dinamizáltuk a koncepciót. Amellettt érveltünk, hogy a beágyazott liberális globalizációs szakaszban a kizáródási csapda, míg a neoliberais globalizációs szakaszban a kiszolgáltatottsági csapda veszélye erősödött meg. A modellt a posztzocialista régióra alkalmazva megállapítottuk, hogy a szocialista tervgazdaság kizáródási csapdáját a rendszerváltás után a függő piacgazdaság modellje váltotta fel, amelyet a kiszolgáltatottsági csapda egy formájaként azonosítottunk.

A mainstream növekedés fókuszú, közepes jövedelmi csapda koncepciójával szemben az elméleti modellünk hat fontos előnnyel is rendelkezik. (1) A közepes jövedelmi csapda megközelítésben a fejlettségre összpontosít, így meghaladja az egyszerű jövedelemre fókuszáló nézeteket. (2) Integrálja a világrendszer-elemzésből és a mosolygörbéből következő fontos tanulságokat. (3) A modell politikai gazdaságtani perspektívát ad, amely felhívja a figyelmet, hogy a belső és külső okok összhangja számít, tehát a globális és hazai gazdaságpolitikát egyszerre elemzi. (4) Két fajta csapdát különböztet meg, ezzel integrálja a liberalizációs csapda elgondolást, amely a kiszolgáltatottsági csapda egy speciális eseteként tárgyalható. (5) A modell termelési, fogyasztási és intézményi tényezőket is számba vesz, ezzel komplex képet adva a részvétellel járó felzárkózást segítő és gátló tényezőkről. (6) Felhívja a figyelmet arra, hogy történeti kontextusban kell kifejteni a modellt és rámutat, hogy a közepes jövedelmi csapda okai időben eltérőek.

Összességében a modellünk új keretében értelmezi a közepes fejlettségű országok – különösképpen a kelet-közép-európai országok – csapdáját, tovább bővítve ezzel a szakirodalmat. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a modellünk természetéből következően leegyszerűsítő, így a közepes fejlettség csapdájának tökéletes magyarázatára nem törekszik,

ugyanakkor bízunk benne, hogy új összefüggésekre is felhívja a figyelmet. Jelen tanulmányban terjedelmi okokból csak az elméleti modell felvázolására vállalkozhattunk, ugyanakkor a modell további alkalmazása, bővítése és empirikus tesztelése indokolt.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNPK-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- Agénor, P. R. (2017). Caught in the Middle? The economics of Middle income traps. *Journal of Economic Surveys*, 31(3), pp. 771-791. doi: <https://doi.org/10.1111/joes.12175>
- Agénor, P. R., & Canuto, O. (2015). Middle-income growth traps. *Research in Economics*, 69(4), pp. 641-660. doi: <https://doi.org/10.1016/j.rie.2015.04.003>
- Agénor, P. R., Canuto, O., & Jelenic, M. (2012). Avoiding middle-income growth traps. The World Bank. Policy Research Working Paper, 6210. doi: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6210>
- Aiyar, S., Duval, R. A., Puy, D., Wu, Y., & Zhang, L. (2013). Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap. *IMF Working Papers*, 13(71). doi: <https://doi.org/10.5089/9781484330647.001>
- Antal, A. (2021). *Chicago a Dimitrov téren: A neoliberalizmus és a Kádár rendszer*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Time*. London: Verso.
- Arrighi, G. (2014). A fejlődés illúziója: A félperiféria koncepciójának megújítása. *Eszmélet*, 26 (103), pp. 159-192.
- Baldwin, R. E. (2012) Global Supply Chains: Why They Emerged, Why They Matter, and Where They are Going. CEPR Discussion Paper No. DP9103.
- Bluhm, K., & Varga, M. (2020). Conservative developmental statism in east central Europe and Russia. *New Political Economy*, 25(4), pp. 642-659. doi: <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1639146>
- Bod, P. Á. (2015). Átmeneti ütemvesztés vagy a "közepes jövedelem csapdája" – kommentár a magyar gazdaságfejlesztési teendőkhöz. *Gazdaság és Pénzügy*, 2(1), pp. 2-17.
- Boda G. (2021). Nemzetgazdasági ágazatok besorolása upstream, gyártási és downstream ágazatcsoportokba. *Vállalatgazdaságtan Intézet*, 180. sz. Műhelytanulmány.
- Bohle, D. (2018). European integration, capitalist diversity and crises trajectories on Europe's Eastern periphery. *New Political Economy*, 23(2), pp. 239-253. doi: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1370448>
- Bohle, D., & Greskovits, B. (2019). Politicising embedded neoliberalism: Continuity and change in Hungary's development model. *West European Politics*, 42(5), pp. 1069-1093. doi: <https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1511958>

- Bohle, D., & Regan, A. (2021). The comparative political economy of growth models: Explaining the continuity of FDI-led growth in Ireland and Hungary. *Politics & Society*, 49(1), pp. 75-106. doi: <https://doi.org/10.1177/0032329220985723>
- Böröcz, J. (1993). Kettős függőség és a külső kötődések informálissá válása: a magyar eset. *Eszmélet*. (18–19), pp. 74–88.
- Bresser-Pereira, L. C., Araújo, E. C., & Peres, S. C. (2020). An alternative to the middle-income trap. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52, pp. 294-312. doi: <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2019.11.007>
- Bulfone, F. (2023). Industrial policy and comparative political economy: a literature review and research agenda. *Competition & Change*, 27(1), pp. 22-43. doi: <https://doi.org/10.1177/10245294221076225>
- Bulman, D., Eden, M., & Nguyen, H. (2014). Transitioning from low-income growth to high-income growth: is there a middle income trap? World Bank Policy Research Working Paper, (7104). doi: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7104>
- Csaba, L., (2021). Illiberal economic policies. In A. Sajó, R. Uitz & S. Holmes (eds.). *Routledge Handbook of Illiberalism* (pp. 674-690). New York: Routledge.
- Csaba, L. (2022): Systemic Governance. In S. Casagrande & B. Dallago (eds.). *Routledge Handbook of Comparative Economics* (pp. 435-447) London: Routledge.
- Castro, R., Clementi, G. L., & MacDonald, G. (2009). Legal institutions, sectoral heterogeneity, and economic development. *The Review of Economic Studies*, 76(2), pp. 529-561. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-937x.2008.00528.x>
- Csath, M. (2019). Közepes jövedelmi csapda vagy fejlettségi csapda és a költségvetési hatások. *Pénzügyi Szemle*, 64(1), pp. 29-48.
- Csath, M. (2022a). Magyarországot nem a közepes jövedelmi csapda fenyegeti, hanem a közepes fejlettségi csapda. *Köz-gazdaság*, 17(1), pp. 127-159. <https://doi.org/10.14267/RETP2022.01.09>
- Csath, M. (2022b). Gondolatok az ipar jövőjéről és az iparpolitikáról. *Köz-gazdaság*, 17(4), pp. 19-35. doi: <https://doi.org/10.14267/retp2022.04.03>
- Cheng, M. K., Rehman, S., Senevirate, M., & Zhang, S. (2015). Reaping the benefits from global value chains. International Monetary Fund.
- Doner, R. F., & Schneider, B. R. (2016). The middle-income trap: More politics than economics. *World Politics*, 68(4), pp. 608-644. doi: <https://doi.org/10.1017/s0043887116000095>
- Dombi, Á. (2013). Gazdasági növekedés és fejlettség Közép-Kelet-Európában a transzformáció után. *Pénzügyi Szemle*, 58(4), pp. 464-480.

- Drahokoupil, J. (2009). The politics of the competition state: The agents and mechanisms of state transnationalization in Central and Eastern Europe. In L. Bruszt & R. Holzhaecker (eds.). *The Transnationalization of Economies, States, and Civil Societies* (pp. 135-155). New York: Springer.
- Drahokoupil, J., & Piasna, A. (2019). Dependent Market Economies and Wage Competition in Central and Eastern Europe. In T. Gerócs, & M. Szanyi (eds.). *Market Liberalism and Economic Patriotism in the Capitalist World-System* (pp. 43-66). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Eichengreen, B., Park, D., & Shin, K. (2013). Growth Slowdowns Redux: New Evidence on the Middle-Income Trap. NBER Working Papers, 18673, Cambridge.
- Felipe, J., Abdon, A., & Kumar, U. (2012). Tracking the middle-income trap: What is it, who is in it, and why? Levy Economics Institute, Working Paper, (715).
- Furtado, C. (1971). External Dependence and Economic Theory, IDEP Papers, Reproduction. 272. Dakar.
- Gerócs, T. (2022). *Magyarország függő fejlődése. Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gervai, P., Sárvári, B., & Trautmann, L. (2015). *A globalizáció politikai gazdaságtanáról*. Budapest: Typotex.
- Gill, I., & Kharas, H. (2007). An East Asian renaissance: ideas for economic growth. The World Bank, Washington, DC.
- Gill, I. S., & Kharas, H. (2015). The middle-income trap turns ten. World Bank Policy Research Working Paper, (7403).
- Glawe, L., & Wagner, H. (2016). The middle-income trap: Definitions, theories and countries concerned - A literature survey. *Comparative Economic Studies*, 58(4), pp. 507-538. doi: <https://doi.org/10.1057/s41294-016-0014-0>
- Győrffy, D. (2022). The middle-income trap in Central and Eastern Europe in the 2010s: institutions and divergent growth models. *Comparative European Politics*, 20(1), pp. 90-113. doi: <https://doi.org/10.1057/s41295-021-00264-3>
- György, L., & Oláh, D. (2019). A magyar függő gazdaság kapitalizmusmodellje a visegrádi országokkal való összevetés tükrében. *Pénzügyi Szemle*, 64(1), pp. 7-28.
- Hirschman, A. O. (1957). Investment policies and "dualism" in underdeveloped countries. *The American Economic Review*, 47(5), pp. 550-570. doi: <https://doi.org/10.1086/449745>

- Hirschmann, A. O. (1971). How to Divest in Latin America, and Why. In A. O. Hirschmann *A Bias for Hope: Essays on Development and Latin America* (pp. 225-252). London: Yale University Press.
- Im, F. G., & Rosenblatt, D. (2013). Middle-Income Traps: A Conceptual and Empirical Survey. Policy Research Working Paper No. 6594, World Bank.
- Johnson, C. (1982). *MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy, 1925-75*. Stanford: Stanford University Press.
- Kharas, H., & Kohli, H. (2011). What is the middle income trap, why do countries fall into it, and how can it be avoided? *Global Journal of Emerging Market Economies*, 3(3), pp. 281-289. doi: <https://doi.org/10.1177/0974910111003003>.
- Kornai, J. (1993). *A szocialista rendszer: Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: Heti Világgazdaság Kiadó.
- Kornai, J. (2011). *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kozma, F. (1998). A félperiféria. Külgazdaság-stratégiai kiindulópont Magyarország számára az ezredvégen. Budapest: Aula Kiadó.
- Lux, G. (2017). A külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődési modell és határai Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 31(1), pp. 30-52. doi: <https://doi.org/10.17649/TET.31.1.2801>.
- Magyar, B. (2016). *Post-communist mafia state. The case of Hungary*. Budapest: Central European University Press.
- Mallorquín, C. (2007). Celso Furtado and development: an outline. *Development in Practice*, 17(6), pp. 807-819. doi: <https://doi.org/10.1080/09614520701628485>
- Milanovic, B. (2021). *Egyedül kapitalizmus: A világot uraló rendszer jövője*. Budapest: Osiris Kiadó.
- MNB (2018): *Növekedési jelentés*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
- Mudambi, R. (2008). Location, control and innovation in knowledge-intensive industries. *Journal of Economic Geography*, 8(5), pp. 699-725. doi: <https://doi.org/10.1093/jeg/lbn024>
- Myant, M. (2018). Dependent capitalism and the middle-income trap in Europe na East Central Europe. *International Journal of Management and Economics*, 54(4), pp. 291-303. doi: <https://doi.org/10.2478/ijme-2018-0028>.
- Naseemullah, A. (2022). Dependent development in the twenty-first century. *Third World Quarterly*, 43(9), pp. 2225-2243. doi: <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2089104>

- Nölke, A., & Vliegenthart, A. (2009). Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 61(4), pp. 670-702. doi: <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>
- Ohno, K. (2009). Avoiding the Middle-Income Trap: Renovating Industrial Policy Formulation in Vietnam. *Asean Economic Bulletin*, 26(1), pp. 25–43. doi: <https://doi.org/10.1355/ae26-1c>
- Ozturk, A. (2016). Examining the economic growth and the middle-income trap from the perspective of the middle class. *International Business Review*, 25(3), pp. 726-738. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2015.03.008>
- Perez, C. (2009). Technological revolutions and techno-economic paradigms. *Cambridge Journal of Economics*, 34(1), pp. 185–202. doi: <https://doi.org/10.1093/cje/bep051>
- Pogátsa, Z. (2009). Hungary: From star transition student to backsliding member state. *Journal of Contemporary European Research*, 5(4), pp. 597-613. doi: <https://doi.org/10.30950/jcer.v5i4.231>
- Pruchnik, K. & Zowczak, J. (2017). Middle-Income Trap: Review of the Conceptual Framework. AD BI Working Paper, No. 760. Asian Development Bank Institute, Tokió.
- Radice, H. (2009). Halfway to paradise? Making sense of the semi-periphery. In O. Worth & P. Moore (eds.). *Globalization and the 'New' Semi-Peripheries* (pp. 25-39). Palgrave Macmillan, London.
- Raei, F., Ignatenko, A., & Mircheva, B. (2019). Global Value Chains: What are the Benefits and Why Do Countries Participate? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3333741>
- Ricz, J. (2016). Fejlesztő állam a huszonegyedik században: Egy új megközelítés elemzési kerete. *Köz-gazdaság*, 11(1), pp. 131-154.
- Ricz, J. (2017). A klasszikus fejlesztő állam megközelítés: egy letűnt világ nyomában. *Köz-gazdaság*, 12(2), pp. 65-89.
- Robertson, P.E. - Ye, L. (2013). On the Existence of a Middle Income Trap. *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2227776>
- Rosta, M. (2022). Varieties of Capitalism in Central and Eastern Europe: A Ferry Boat Region. In S. Casagrande & B. Dallago (eds.). *Routledge Handbook of Comparative Economics* (pp. 500-518). London: Routledge.
- Ruggie, J. G. (1982). International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order. *International organization*, 36(2), pp. 379-415. doi: <https://doi.org/10.1017/s0020818300018993>

- Scheiring G. (2019). *Egy demokrácia halála: Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Shin, N., Kramer, K. L., & Dedrick, J. (2012). Value capture in the global electronics industry: Empirical evidence for the “smiling curve” concept. *Industry and Innovation*, 19(2), pp. 89-107. doi: <https://doi.org/10.1080/13662716.2012.650883>
- Sorinel, C. (2010): Immanuel Wallerstein’s World System Theory. *Annals of Faculty of Economics*, 1 (2), 220-224.
- Steger, M. B., & Roy, R. K. (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Stöllinger, R. (2019). Functional specialisation in global value chains and the middle-income trap. Research Report. No. 441.
- Szentes, T. (2005). *Világgazdaságtan: Elméleti és módszertani alapok*. Budapest: Aula Kiadó.
- Wade, R. H. (2016). The role of the state in escaping the middle-income trap: the case for smart industrial policy. *METU Studies in Development*, 21-42.
- Wallerstein, I. (2000): The Rise and Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. In I. Wallerstein. *The Essential Wallerstein* (pp. 71-105). New York: The New Press.
- Wallerstein, I. (2010): *Bevezetés a világrendszer-elméletbe*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Wolfson, M. H., & Kotz, D. M. (2010). A Re-conceptualization of SSA Theory. *World Review of Political Economy*, pp. 209-225.